

Inhoud

Aankondiging: Islands of the Forth, Schotland 9

Deel een: In absentia

- 1 Afvalgebied: The Five Sisters, West Lothian, Schotland 23
- 2 Niemandslaan: De bufferzone, Cyprus 50
- 3 Oude velden: Harju, Estland 75
- 4 Nucleaire winter: Tsjernobyl, Oekraïne 101

Deel twee: Zij die blijven

- 5 Het verderf: Detroit, Michigan, Verenigde Staten 125
- 6 Anarchistische tijden: Paterson, New Jersey, Verenigde Staten 149

Deel drie: De lange schaduw

- 7 Onnatuurlijke selectie: Arthur Kill, Staten Island, Verenigde Staten 169
- 8 Verboden woud: Zone Rouge, Verdun, Frankrijk 193
- 9 Buitenaardse invasie: Amani, Tanzania 217
- 10 De reis naar Rose Cottage: Swona, Schotland 247

Deel vier: Eindspel	
11 Openbaring: Plymouth, Montserrat	287
12 De watervloed en de woestijn: Salton Sea, Californië, Verenigde Staten	315
Noten	357
Dankwoord	400
Illustratieverantwoording	404
Register	405

Aankondiging

Islands of the Forth, Schotland

In de tunnels is het koel, niet koud zoals buiten. En donker, pikdonker. De lucht staat bijna stil, maar niet helemaal – een sprankje beweging blaast de bladeren over de grond, langs de rand waar muur en bodem samenkomen. Misschien geeft dit me het verontrustende gevoel dat ik niet helemaal alleen ben.

Om het binnenste heiligdom te bereiken moet ik over de lijfjes van dode meeuwen en konijnen heen stappen, die in de buitenste doorgang vast kwamen te zitten of hier anders naartoe zijn gekomen om te sterven. Ik doe dat zo voorzichtig mogelijk en wend mijn ogen zo veel mogelijk af. Het licht van mijn zaklantaarn schettert tegen het steen, en na een tijdje zet ik hem daarom maar uit en laat ik mijn ogen aan het donker wennen. De stalen deur staat op een kiertje, waardoor er net genoeg licht naar binnen valt om de brede stenen trap te kunnen zien en dieper tot de ingewanden van het oude fort door te dringen.

De ooit witte muren zijn nu smoezelig van het roet, en hier en daar schimmelig groen uitgeslagen. Maar het is al gauw te donker om dat nog te kunnen zien. Ik spreek mezelf geluidloos geruststellend toe, maar voel toch hoe mijn hartslag sneller wordt. Ik moet mezelf bij elke hoek, waar geheimzinnig en onheilspellend het onbekende dreigt,

vooruit dwingen – diep ademen, met mijn vingers de muur aanraken, de omgeving aftasten. Ik ruik nat gesteente, aarde, bederf – de geur van de crypte. Als al het andere kansloos is geworden knip ik mijn zaklamp weer aan.

Het is dus waar. Ik ben niet alleen. Niet helemaal, althans. Op de ruw uitgehakte muren beschijnt mijn lichtbundel eerst één donker lichaam, en dan nog een. Ik vind er drie, dicht opeen, vlak boven de grond, met vleugels die als bidhandjes tegen elkaar aan zijn gedrukt. Ik moet me op mijn handen en knieën laten zakken om ze te kunnen bekijken, om de details te zien: de verfijnde tekening in de buitenste vleugels, een netwerk van ebben en sabel met vage koperkleurige draadjes ertussendoor. Vlinders, nu nog slapend, maar binnenkort wakker.

Dit is Inchkeith, een eiland in de Firth of Forth, over het water zes kilometer van de Schotse hoofdstad Edinburgh verwijderd. Inchkeith is van alles geweest. Er vestigde zich een vroege christelijke ‘school van profeten’, later werd het een quarantaine-eiland voor mensen met syfilis (verbanen ‘tot God zich over hun gezondheid ontfermde’), een ziekenhuis voor pestlijders en zelfs een eilandgevangenis, met muren van zee.

Het eiland was zo geïsoleerd, en vanuit Edinburgh toch zo duidelijk te zien – een stenen fata morgana aan de horizon – dat het de fantasie zou hebben geprikkeld van koning Jacobus IV, die Inchkeith als ideale locatie beschouwde voor een berucht taalonthoudingsexperiment. Jacobus was een veelzijdig mens met een zoekende geest, in de ban van de vragen die de renaissancistische wetenschap opriep, en hij beoefende zowel aderlating als het trekken van tanden. Hij pompte enorme bedragen in alchemistische experimenten,

en stuurde, volgens een zestiende-eeuwse kroniekschrijver, twee pasgeboren baby's met een doofstomme verzorgster naar Inchkeith. Hij hoopte dat de kinderen, verlost van de corrumperende invloed van de samenleving, zich zouden gaan bedienen van 'de taal Gods', de taal van voor de zondeval.

Deze proef, die vanwege de wreedheid van zo'n extreem isolement en de onherstelbare sociale schade als 'het verboden experiment' te boek staat, leverde geen onomstotelijke resultaten op. 'Some sayes they spak guid Hebrew, but I knaw not' ('Sommige mensen zeggen dat ze goed Hebreeuws spraken, maar ik weet het niet'), berichtte de listige chroniqueur; anderen hadden het over 'dierlijk gebabbel'. Het hing er waarschijnlijk vanaf naar welke God ze op zoek waren.

Uiteindelijk werd het een forteiland, sporadisch bezet door de Engelsen in tijden van oorlog, en later, na veel bloedvergieten, ook door de Fransen. Rond het begin van de Tweede Wereldoorlog waren er op het anderhalve kilometer lange eiland meer dan duizend soldaten gelegerd, en hielden geschutbanken de toegang tot de Forth scherp in de gaten. Omdat het te klein en te zwaar beschadigd was om in vreedstijd nog aandacht aan te besteden werd het eiland na de wapenstilstand weer verlaten.

Naarmate het eiland strategisch aan belang inboette, nam de betekenis ervan voor het milieu toe. Tot aan de jaren veertig van de twintigste eeuw had zich hier voor zover bekend slechts één zeevogel genesteld, de eidereend. In de zeven decennia daarna zijn er nog eens twaalf soorten neergestreken, met daarnaast nog talloze passanten. Rond het begin van de zomer is het op het eiland een drukte

van belang en zien de rotsen wit van de uitwerpselen; elke richel is ingenomen door rommelige, van rottend zeewier gemaakte nesten of de gespikkelde eieren liggen direct op het gesteente, elke soort neemt zijn eigen plekje in deze opeenstapeling van leven in: kuifaalscholvers op het door het zeewater beregende deel van de rotsen, slanke zeekoeten op de lagere stukken van de kliffen, wat verder omhoog gnoomachtige alken met hun gekromde snavels, en in het penthouse de sierlijke, in verschillende grijstinten getekende drieteenmeeuw – allemaal onophoudelijk door elkaar heen krijzend in een nooit aflatend twistziek protest tegen hun burens.

Hogerop, op wat ooit het erf van de vuurtorenwachter was, leven op broedplaatsen piepkleine, mollige papegaaiduikers met hun felkleurige, gestreepte snavels. In de oude militaire gebouwen, verzakt en als rottend fruit opengebarsten, hebben winterkoninkjes, boerenzwaluwen en rotsduiven hun intrek genomen. In de dakloze gebouwen groeien struiken vlier dicht opeen, alsof ze zich willen beschermen tegen de geselende wind die hier vanaf de Noordzee huis houdt.

Als het beter weer wordt werken grijze zeehonden zich over betonnen, door zeewier glad geworden sloopshellingen omhoog, met tot duizend exemplaren tegelijk – ze laven zich aan de zon en vinden hier midden in een drukke vaarroute voldoende beschutting om te jongen. De kleintjes met hun trouwe hondenogen spelen de hele winter tussen de graspollen, glibberen over de paadjes en onderzoeken de ruïne. In diezelfde periode begeven de vlinders en motten, die als rookwolken over het eiland waaien, zich voor hun winterslaap naar de donkere tunnels waarmee de hellingen

doorzeefd zijn: de bonte dagpauwoog, het glinsterende roesje dat ik hier nu zie, met zijn gekartelde, op de beschermlaag van een schildpad gelijkende buitenkant. Eén ervan trekt even met zijn pootje. Ik laat ze met rust.

Ik voel tocht, een vage beweging in de lucht die mijn blik omhoog leidt. Ver boven me zie ik een streepje daglicht. De vage, alkaliachtige smaak van guano in de lucht. Ik vind een deur, bijna vastgeroest maar nog net open te krijgen, en dan sta ik weer buiten, helemaal alleen op de punt van het eiland, als het boegbeeld van een schip, in de ronde krater van wat ooit een over zee uitkijkend geschuttorentje was – het laatste verdedigingspunt van een allang voorbij oorlog.

De wind waait flink in de open ruimte, ik voel sterke stromingen die de lucht uit mijn longen zuigen. En de vogels, de vogels stijgen op, als één machtige, bewegende, draaiende massa. Krijsend, schreeuwend, woedend omdat ik er ben, hier, nu, op dit verlaten eiland.

In dit boek reizen we naar een aantal van de spookachtigste, meest verlaten plekken ter wereld. Een niemandsland tussen hekken met vlijmscherp prikkeldraad, waar passagiersvliegtuigen na veertig jaar verwaarlozing op een startbaan staan weg te roesten. Een zodanig met arsenicum vergiftigde open plek in het bos dat er geen boom meer wil groeien. Een vervreemdende zone rondom het smeulende restant van een kernreactor. Een krimpzame zee, met op de oever een strand dat zich heeft gevormd uit de overblijfselen van de vissen die ooit in het water zwommen.

Het verband tussen deze ongelijksoortige plekken is dat ze verlaten zijn. Of het nu vanwege oorlog, een natuurramp, ziekte of economisch verval is, elke locatie is al jaren of

decennia lang aan haar lot overgelaten. Al die jaren heeft de natuur er ongestoord haar gang kunnen gaan, wat zeer waardevolle inzichten heeft opgeleverd over de zichzelf ontwikkelende leefomgeving.

Als dit een natuurboek is, bezingt het niet de aantrekkingskracht van het smetteloze, het ongerepte. In zekere zin is dat onontkoombaar. Er zijn op de wereld nauwelijks of geen plekken meer waar het predicaat 'ongerept' werkelijk op van toepassing is. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat zich in de ijskap van Antarctica en in het bezinksel op de bodem van de oceaan al microplastic en schadelijke, door de mens gemaakte chemicaliën bevinden. Onderzoek vanuit de lucht naar het Amazonegebied heeft in het oerwoud laatste sporen blootgelegd van inmiddels allang verdwenen beschavingen. De door de mens veroorzaakte klimaatverandering dreigt hele landschappen en ecosystemen voorgoed te veranderen, terwijl we met niet of moeilijk afbreekbare kunststoffen onze handtekening voorgoed in het geologische register zullen achterlaten.

Er zijn geen aanwijzingen dat de ene plek daar, relatief gezien, minder door wordt beïnvloed dan de andere. Mijn aandacht wordt echter niet getrokken door de naglans van ongerepte natuur die achter de horizon verdwijnt, maar veeleer door het dunne reepje licht dat duidt op het ontstaan van een nieuwe wildernis, nu er overal ter wereld steeds meer verlaten landschappen ontstaan.

Dit fenomeen weerspiegelt deels een veranderende demografie, doordat de geboortecijfers in de ontwikkelde wereld dalen en steeds meer mensen van het platteland naar de steden trekken. In bijna de helft van alle landen is het geboortecijfer te laag om het inwonertal op peil te houden en

in Japan, waar men verwacht dat het aantal inwoners tussen nu en 2049 van 127 miljoen naar 100 miljoen of minder zal dalen, is één op de acht stuks onroerend goed al verlaten; de verwachting is dat dit in 2033 tot bijna een derde van alle huizen zal zijn gestegen (in Japan spreekt men van *akiya*, spookhuizen).

Een andere oorzaak vormen veranderende patronen in de landbouw. Ondanks de nadelige invloed ervan op het milieu is intensieve landbouw efficiënter, want minder land levert op die manier meer op. Met name in Europa, Azië en Noord-Amerika krijgen enorme lappen ‘marginaal’ boerenland de kans om weer een wildere vorm aan te nemen. ‘Herstellende secundaire vegetatie’ (voormalig boerenland en bosgrond) beslaat inmiddels 2,9 miljard hectare, oftewel meer dan het dubbele van de hedendaagse akkers, en dit kan tot het eind van deze eeuw toenemen tot 5,2 miljard hectare.

We bevinden ons midden in een enorm, zichzelf aansturend experiment van herverwildering. Verlaten is in de zuiverste vorm immers een soort herverwildering, waarbij de mens zich terugtrekt en de natuur herneemt wat ooit al van haar was. Het heeft zich voltrokken en voltrekt zich nog steeds, op grote schaal, terwijl niemand erop heeft zitten letten. Ik beschouw dat als een buitengewoon spannend vooruitzicht. Zo schreven de auteurs van een recent onderzoek: ‘De enorme en toenemende mate waarin zich overal ter wereld ecosystemen heropruchten biedt een ongeëvenaarde kans voor pogingen tot ecologisch herstel om een zesde uitstervingsgolf helpen af te remmen.’

Het schrijven van dit boek vond plaats ten tijde van een pandemie. In die tijd verschenen er online steeds vaker be-

richten over wilde dieren die zich uitstapjes veroorloofden naar de verlaten straten van steden, waar de bewoners tot een bestaan binnenshuis waren veroordeeld. Plunderende bendes wilde geiten bestormden de straten van Llandudno in Wales, sikaherten graasden op vluchtheuvels en trokken door metrostations in Nara in Japan, poema's slopen door de stegen van Santiago en kangoeroes stuiterden door het lege zakencentrum van Adelaide.

Dit leverde spectaculaire plaatjes op, maar op veel van de meest gedeelde foto's zagen we dierenpopulaties die toch al dicht in de buurt van mensen leefden (zo voeren toeristen de herten in Nara regelmatig uit de hand; de dieren waren waarschijnlijk naar zulk voedsel op zoek). Dit waren niet zozeer voorbeelden van een zich herstellende natuur, maar meer van natuur die zichzelf durfde te tonen. Deze voorbeelden herinnerden ons er wel aan hoe sterk onze eigen invloedssfeer overlapt en kruist met de niet-menselijke wereld, zelfs nu – en hoe snel ruimtes door wilde dieren kunnen worden ingenomen wanneer ze echt verlaten worden.

In de hierna volgende hoofdstukken vertel ik de verhalen van twaalf locaties, op zeer uiteenlopende plaatsen, die elk op hun manier een aspect belichamen van het proces van verlating en terugwinning door de natuur. Deze locaties verschillen sterk in klimaat, cultuur en geschiedenis, maar ze bieden allemaal hun eigen combinatie van melancholie en hoop; ze laten ons zien dat elke plek, hoe sterk ook verwoest, zich op zijn eigen manier kan herstellen, maar ook hoe menselijke invloed nog jaren, decennia en eeuwen na de verlating zijn lange schaduw over zo'n plek kan blijven werpen.

Sommige locaties zijn eilanden, andere doen als zodanig aan doordat ze enclaves van wildernis zijn in een zee